

สายบุรีบาติก

วุฒิ วัฒนสิน¹

จากตัวเมืองจังหวัดปัตตานี เราออกเดินทางไปตามเส้นทางปัตตานี นราธิวาส สะดวกสบายบนเส้นทางถนนสี่เลน ท่านจะผ่านสถานที่สำคัญคือศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว มัสยิดกรือเซะ และหมู่บ้านปาลาส ประมาณ 30 กิโลเมตร ท่านจะมาถึงทางแยกเข้าสู่ตัวอำเภอสายบุรีวกขึ้นสะพานข้ามแม่น้ำสายบุรี ท่านก็จะถึงตำบลปะเสยะวอสุดปลายทางของเที่ยวได้ฉบับนี้ ปะเสยะวอเป็นตำบลเล็กๆ ของอำเภอสายบุรี ที่มีชื่อเสียงทางด้านการท่องเที่ยวและ เพราะที่นี่เป็นที่ตั้งของอู่ต่อเรือกอและ KKK ซึ่งเป็นอู่ต่อเรือที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดปัตตานี นอกจากตำบลปะเสยะวอนี้จะเลื่องลือชื่อในเรื่อง “ศิลปะบนเรือกอและ” แล้ว ปัจจุบันยังมีชื่อเสียงในเรื่อง “ศิลปะบนผ้าขาว” นั่นคือการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ผ้าบาติกที่สวยงาม มีเอกลักษณ์ของความเป็นศิลปะในดินแดน “ลังกาสุกะ”

อักษมน อับดุลมาเยะ เล่าให้เที่ยวได้ฟังว่า “เขาเป็นคนตำบลปะเสยะวอ อำเภอสายบุรีโดยกำเนิด” หลังจากสำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาตรี จากแผนกวิชาศิลปศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เขาได้เริ่มต้นทำงานโดยเป็นครูศิลปะที่โรงเรียนใกล้บ้าน ในขณะเดียวกันก็เริ่มกิจการทำผลิตภัณฑ์ผ้าบาติก โดยใช้พื้นที่ว่างในบริเวณบ้านเป็นโรงงานขนาดย่อม ในระยะต่อมาก็กิจการผลิตผ้าบาติกได้รับ

ความสนใจจากลูกค้าทั้งในและต่างประเทศมากขึ้น เขาจึงจำเป็นต้องขยายกิจการและต้องลาออกจากการเป็นครูศิลปะ ทั้งนี้เพื่อทุ่มเทเวลาให้กับการทำธุรกิจด้านผลิตผ้าบาติกแต่เพียงอย่างเดียว กิจการเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ จนสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดปัตตานี ได้เข้ามาสนับสนุนโดยมีจุดมุ่งหมายให้สายบุรีบาติกที่ปะเสยะวอนี้เป็นสินค้า 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ ของจังหวัดปัตตานี นอกจากนี้ อักษมนยังได้อธิบายให้เที่ยวได้ฟังต่อถึงประวัติความเป็นมา ตลอดจนถึงตอน และวัสดุในการทำผ้าบาติกตั้งแต่ผ้าขาวจนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ “สายบุรีบาติก” ดังนี้

ป้ายสายบุรีบาติกที่ตำบลปะเสยะวอ อำเภอสายบุรี

สถาบันทักษิณคดีศึกษา บันทึกไว้ว่า “บาติก” หรือ “ปาเต๊ะ” เป็นสิ่งชวนให้นึกถึงเกาะชวา ผ้าบาติกได้ก่อกำเนิดจากศิลปะของชาวเปอร์เซีย และอียิปต์หลายชั่วอายุคนมาแล้ว แต่ต่อมาได้ถูก

¹ รองศาสตราจารย์ ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ดัดแปลงโดยชาวเกาะชวา และปรับปรุงให้มีศิลปะมากขึ้นโดยชาวฮินดู แต่ถึงกระนั้นผู้ประดิษฐ์ผ้าบาติกในแต่ละยุคยังคงรักษาวิธีการแบบดั้งเดิมเอาไว้ คำว่า “ติก” มีความหมายว่า “เล็กน้อย” หรือ “ฟาด” หรือ “จุดเล็กๆ” มาจากคำในภาษาชวาว่า “ตริติก” หรือ “ตารติก” ซึ่งหมายถึงผ้าที่มีลวดลายจุด นอกจากนี้ ในคำว่า “บาติก” หมายถึงลวดลายในการทอที่เป็นจุด ดังนั้นคำว่า “บาติก” จึงมีความหมายว่า ผ้าที่มีลวดลายเป็นจุดๆ

ผ้าบาติกมีลักษณะเฉพาะอยู่ที่การย้อมสีหรือการระบายสีผ้าขาวให้มีสีสันทันสวยงาม โดยใช้น้ำเทียนสร้างลวดลายตามที่ออกแบบ บริเวณจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย คือ ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส มีการทำบาติกแบบย้อม โดยทำเป็นโครงปาเต๊ะ โดยวิธีการพิมพ์ลวดลายด้วยเทียนลงบนผ้าขาว อันเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านมาช้านานแล้ว สำหรับผู้หญิงใช้ตัดเย็บเป็นเสื้อและกระโปรงหรือโครงส่วนชายนิยมตัดเป็นเสื้อแขนสั้นหรือแขนยาว

แต่ในที่นี้จะพูดถึงเฉพาะการทำ “บาติก” ด้วยวิธีการระบายสี (Paint) เพื่อจะได้ผ้าที่มีสีสันสดสวยหลายรูปแบบ นำไปใช้ประโยชน์ได้มากมาย

วัสดุอุปกรณ์

วัสดุอุปกรณ์ ชั้นพื้นฐานมีดังนี้

1. ผ้า
2. ปากกาเขียนเทียน
3. เทียน
4. หม้อต้มเทียน
5. เตา
6. กรอบไม้
7. พู่กัน
8. สี
9. น้ำยาเคลือบ
10. ชุดต้มและซักผ้า

1. ผ้า

ผ้าที่จะใช้ทำบาติกต้องเป็นผ้าที่เป็นใยธรรมชาติ 100% ได้แก่ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าป่าน ฯลฯ ถ้าเป็นผ้าใยสังเคราะห์สีจะไม่ติดโดยก่อนซื้อเพื่อความแน่ใจก็ให้ทดลองเอาเส้นใยมาจุดเผาไฟ ถ้าไฟไหม้จนเป็นขี้เถ้าก็ใช้ได้ แต่ถ้าไหม้แล้วกลายเป็นปมก็ใช้ไม่ได้ (เพราะเป็นเส้นใยสังเคราะห์)

2. ปากกาเขียนเทียน (Tjanting)

ปากกาเขียนเทียนขนาดต่างๆ

อุปกรณ์ที่สำคัญทำหน้าที่เป็นปากกาเพื่อสร้างลวดลายเส้นลักษณะต่างๆ ตามที่ออกแบบ คือ ปากกาเขียนเทียน หรือที่เรียกว่า “จันตัง” มีองค์ประกอบ 3 ส่วนที่สำคัญ คือ

- ส่วนปากหรือท่อที่ให้น้ำเทียนไหลออก ส่วนใหญ่ทำด้วยทองแดง
- ส่วนที่เก็บน้ำเทียน ส่วนใหญ่ก็ทำจากทองแดง ทำหน้าที่เก็บน้ำเทียนที่ตักขึ้นมาใช้
- ส่วนด้ามจับ มักทำด้วยไม้กลึง

3. เทียน

เทียนสำเร็จรูปสำหรับทำบาติกโดยเฉพาะก็มีจำหน่ายในท้องตลาด ซึ่งจะมีส่วนผสมของขี้ผึ้ง (Wax) กับ พาราฟิน (Paraphine) เทียนจะถูกต้มให้เป็นน้ำเทียนเพื่อนำไปใช้งาน ฉะนั้นเทียนควรสะอาดไม่มีเศษขยะที่เป็นสาเหตุของการอุดตันในท่อของปากกาเขียนเทียน

4. กรอบไม้

กรอบไม้สี่เหลี่ยม เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญเพราะกรอบไม้สี่เหลี่ยมจะเป็นกรอบสำหรับอิงผ้าขาวที่จะทำผ้าบาติก กรอบไม้ควรเป็นไม้เนื้ออ่อนที่มีขนาดหน้าไม้ 1 x ½ นิ้ว สำหรับกรอบขนาดเล็ก และควรใช้ขนาดหน้าไม้ 1 x 2 นิ้ว สำหรับกรอบขนาดใหญ่ และถ้าทำกรอบไม้ให้สามารถปรับขยายขนาดความกว้าง ยาว ได้ก็จะเป็นการสะดวกยิ่ง

5. พู่กัน

พู่กันที่ใช้ในการระบายสีสันลงบนผ้า สำหรับกิจกรรมการทำผ้าบาติกควรมีพู่กันไว้หลายขนาด และหลายด้าม โดยสามารถแยกได้ดังนี้

พู่กันกลมเล็ก

- ใช้ระบายในส่วนที่มีลวดลายละเอียด

พู่กันกลมขนาดกลาง-ใหญ่

- ใช้ระบายในส่วนที่เป็นรูปทรงพื้นที่กว้างตามความเหมาะสม

พู่กันแบนและแปรงขนอ่อน

- ใช้ระบายในส่วนของพื้นและฉากหลัง ซึ่งมีพื้นที่กว้าง

ข้อสังเกต พู่กันที่ใช้งานได้ดี คือ พู่กันที่รวบรวมแล้วปลายแหลม ไม่แตกกระจัดกระจาย และควรใช้พู่กันหนึ่งด้ามต่อสีหนึ่งสี เพื่อไม่ให้สีปะปนกัน ทั้งนี้ เพราะไม่ต้องการให้สีผสมกันโดยไม่ได้ตั้งใจ จะทำให้ผลงานจะมีสีไม่สดใสตามความต้องการ

6. สี

สีที่ใช้สำหรับการทำผ้าบาติกแบบระบายสีคือ สี Reactive ควรเลือกที่มีคุณภาพดี มีปริมาณการติดผ้าสูงประมาณ 70%-80% เช่น สีของ Bayer Heochst และของ BASF

สีหลักที่ควรจะมีประกอบด้วย

1. สีเหลืองทอง	2. สีเหลืองมะนาว
3. สีแดง	4. สีส้ม
5. สีนํ้าตาล	6. สีฟ้า

7. สีนํ้าเงิน	8. สีม่วง
9. สีเขียว	10. สีดำ

วิธีการผสมสี

สี Reactive เป็นสีเขื่อนํ้า (Water Based Color) ฉะนั้นจึงต้องผสมกับนํ้าก่อนนำไปใช้ ควรใช้นํ้าอุ่น ¼ ของแก้วผสมสี 1 ซอนชา แล้วคนให้เนื้อสีละลายก็จะได้สีที่เข้มข้น เหมาะสำหรับการนำไประบาย ควรเก็บสีที่ผสมแล้วแต่ละสีลงในภาชนะพลาสติกแก้วแต่ละใบ สีที่ผสมแล้วนั้นสามารถเก็บไว้ใช้ได้นานถึง 3 เดือน

7. นํ้ายาเคลือบ

นํ้ายาเคลือบ (Fixing Agent) คือ โซเดียมซิลิเกต (Sodium Silicate) มีลักษณะเป็นของเหลวข้น สีขาวขุ่น ใช้เคลือบลงบนผ้าที่ระบายสีและแห้งสนิทแล้ว เพื่อจะทำให้สีไม่ตก และสีจับเนื้อผ้าได้อย่างถาวร

8. ชุดด้อมและซักผ้า

ชุดด้อม ประกอบด้วย

- เตาแก๊สปิกนิก
- หม้อ

ชุดซักผ้า ประกอบด้วย

- ถังนํ้า
- กะละมัง

ภาชนะ หม้อ ถังนํ้า และกะละมัง ควรมีขนาดที่เหมาะสมกับขนาดและจำนวนของชิ้นงาน

ขั้นตอนการผลิตผ้าบาติก

เมื่อเตรียมวัสดุอุปกรณ์พร้อมเพรียงแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็เป็นวิธีการทำ ซึ่งมีขั้นตอนพอสังเขปดังนี้

1. การอิงผ้าติดกับกรอบไม้

ใช้แปรงทาสีขนาด 1 นิ้ว จุ่มนํ้าเทียนที่กำลังร้อนแล้วนำมาทาที่กรอบไม้ด้านบนทั้ง 4 ด้าน เพื่อ

จะให้เทียนนี้เป็นตัวจับและขึงผ้าให้ตึง

ให้วางผ้าทับกรอบไม้ที่มีเทียนจับอยู่ เริ่มใช้ เครื่องกดผ้าลากไปตามกรอบไม้ที่ทาเทียน พยายาม ขึงผ้าให้ตึง และติดแน่นกับกรอบไม้ทั้ง 4 ด้าน ก็จะได้ผ้าที่ขึงตึงตลอดแนวพร้อมที่จะปฏิบัติงานใน ขั้นตอนต่อไป

2. การร่างภาพ

ให้ร่างภาพที่ออกแบบแล้วลงบนผ้าขาวด้วย ดินสอ ขอแนะนำให้ใช้ดินสอสีแบบละลายน้ำได้ก็จะ สะดวก เพราะบางครั้งเส้นร่างของดินสอดำ เมื่อทำ ครอบกระบวนการแล้ว ก็ยังปรากฏให้เห็นเส้นดินสอ ชัดเจนไม่ยอมหลุดหายไป ทำให้ผลงานไม่เรียบร้อย ตามที่เราตั้งใจไว้ หรือสำหรับผู้ที่เริ่มต้นฝึกหัดใหม่ๆ อาจจ่ร่างภาพในกระดาษมาก่อน แล้วจึงลอกลายลง บนผ้าก็อาจกระทำได้ การร่างแบบบนผ้าก่อนมีผลดี มากสำหรับผู้ที่ยังไม่ชำนาญ เพราะจะได้เห็น แนวทางในการลงเส้นน้ำเทียนในลำดับต่อไป หรือ ถ้าไม่สวยงามถูกใจก็สามารถแก้ไขเสียก่อน

ขั้นตอนการร่างภาพ

3. การเขียนน้ำเทียน

ขั้นตอนการเขียนน้ำเทียนหรือการเดินเทียน นี้สำคัญมาก ที่จะทำให้เส้นสวยงามและเนียนคม แต่ที่พึงระวังอย่างมาก คือ ต้องให้เส้นเทียนต่อเนื่องกัน ตลอด จะขาดตอนมิได้เพราะถ้าขาดตอนจะไม่สามารถกันน้ำสีได้ ก็จะทำให้สีเลอะเทอะไม่เป็นที่ พึงปรารถนา ขณะที่กำลังเขียนเทียนอยู่ในมือ

อีกข้างหนึ่งควรมีเศษผ้าที่สามารถซับน้ำเทียน ในขณะที่ต้องการจะหยุดเดินเทียน มิฉะนั้นน้ำเทียน อาจจะหยดลงบนลวดลายส่วนอื่น ซึ่งทำให้เสียหายได้

ขั้นตอนการเขียนน้ำเทียน

ข้อควรระวัง

➢ ให้ระดับความร้อนในหม้อต้มเทียนอยู่ ในระดับพอดีเสมอ เพราะถ้าร้อนเกินไปก็มีความมาก และเมื่อเดินน้ำเทียนลักษณะของเส้นจะฟูกระจาย เส้นใหญ่ไม่สวยงามและไม่สม่ำเสมอ ถ้าเย็นเกินไปก็ จะเขียนเทียนไม่ออกหรือถ้าออกมากก็ไม่สามารรถ เขียนเทียนให้เข้าไปในเนื้อผ้าได้ เส้นเทียนก็ไม่สามารถกันสีได้

➢ ไม่ตั้งเทียนทิ้งไว้บนเตานานเกินไป โดย ไม่มีการควบคุมระดับความร้อน เพราะถ้าเกิด อันตรายเพราะเกิดการลุกไหม้หม้อต้มเทียนแล้ว อาจลุกลามเป็นอัคคีภัยได้

➢ วางหม้อต้มเทียนให้ห่างไกลมือของ เด็กและอย่าให้น้ำเทียนถูกต้องร่างกายเพราะเป็นน้ำ เทียนที่ร้อนจัด มีอันตรายอย่างมากต่อผิวหนัง

4. การระบายสี

การระบายสีเป็นขั้นตอนของการสร้างสีสัน ให้สวยงาม ขั้นตอนนี้เหมาะสำหรับผู้ที่มีความ สามารถในการระบายสีน้ำ เพราะเทคนิคต่างๆ ใกล้เคียงกันแตกต่างกันที่สีน้ำ ต้องระบายสีลงบน กระดาษแต่บาติกระบายสีลงบนผ้าเท่านั้น

การระบายสีอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ

- การระบายสีพื้น
- การระบายสีเดี่ยว
- การระบายตั้งแต่ 2 สีขึ้นไป

การระบายสีพื้นและการระบายสีเดี่ยว ถ้าเป็นพื้นที่กว้าง ควรใช้น้ำเปล่าระบายลงไปก่อนจะช่วยให้ขณะลงสีจริงจะทำได้ง่ายขึ้น หากต้องการไล่น้ำหนักอ่อนแก่ในสีเดี่ยว ในส่วนที่ต้องการสีอ่อนต้องใช้น้ำเปล่า (แทนสีขาว) เข้าไปช่วยเกลี่ยก็จะได้น้ำหนักอ่อนแก่ตามที่ต้องการ

ส่วนการระบายสีตั้งแต่ 2 สีขึ้นไป และให้เกิดความกลมกลืนกันด้วย นิยมระบายสีเข้มก่อน และจึงวางสีอ่อนไล่กันแล้วเกลี่ยเข้าหากัน จะได้สีกลางขึ้นมาอีกสีหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้สีมีความกลมกลืนมากยิ่งขึ้น

อัชมัน อับดุลมาเยะ สาธิตขั้นตอนการระบายสี

5. การเคลือบ

เมื่อระบายสีจนทั่วทั้งผืนและเห็นว่าสวยงามพึงพอใจแล้วก็นำมาตากลมไว้ในที่ร่มจนสีแห้งสนิทแล้วจึงนำมาเคลือบ เพื่อให้สีจับติดกับเนื้อผ้าอย่างถาวร ใช้น้ำยาเคลือบคือ โซเดียมซิลิเกต ที่มีความเข้มข้นพอสมควร ถ้าเข้มข้นเกินไปให้ใช้น้ำผสมเข้าไปเพื่อให้เจือจางได้ ทาให้ทั่วทุกบริเวณที่ต้องการให้สีติดผ้าทนนาน แล้วปล่อยให้แห้งน้ำยาเคลือบทำปฏิกิริยาจนสีติดผ้า ประมาณ 2 -12 ชั่วโมง

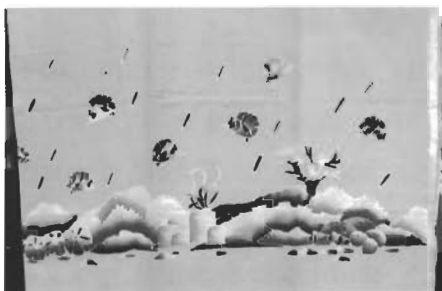
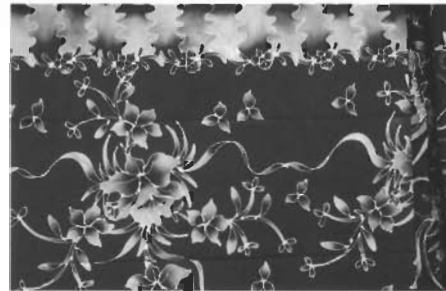
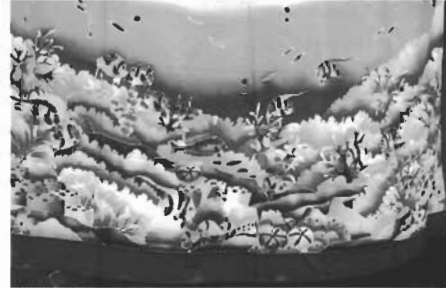
6. การต้มผ้า

เมื่อเสร็จขั้นตอนของการเคลือบ ก็ต้องนำผ้ามาซักด้วยน้ำเปล่า ขณะที่ซักสีที่ไม่ทำปฏิกิริยากับผ้าแล้วจะละลายออก จะต้องซักจนกระทั่งสีส่วนเกินนี้หมดจะสังเกตได้จากน้ำที่ซักจะต้องใสปราศจากสี แล้วนำผ้านั้นไปต้มในน้ำที่เดือดจัดเพื่อให้เทียบหลุดง่าย ในน้ำที่เดือดจัดจะต้องผสมน้ำยาล้างจานหรือสบู่ หรือผงซักฟอก ลงไปผสมบ้างก็จะทำให้เทียบหลุดออกง่ายและสะอาดขึ้น หลังจากนั้นจึงนำไปซักในน้ำสะอาดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เศษเทียบที่ยังคงค้างอยู่หลุดออกมาให้หมดแล้วจึงนำไปตากลมในที่ร่มให้แห้ง

7. การตากผ้า

นิยมการตากผ้าไว้ในที่ร่ม ผึ่งลมเอาไว้จนกว่าจะแห้ง ไม่นิยมนำไปตากแดดเพราะจะมีปัญหาแดดเลียสี ทำให้สีผ้าซีด

เป็นอันเสร็จกระบวนการของการทำ “บาติก” โดยวิธีการระบายสี ก็จะได้ผ้าบาติกที่มีสีสดใสแปลกตา ซึ่งนับว่ามีชิ้นเดียวในโลก หลังจากนั้นจึงนำผ้าบาติกมาดัดแปลงเป็นรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ผลิต สามารถแบ่งแยกผ้าบาติกได้ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบวิจิตรศิลป์ โดยนำมาใส่กรอบ เป็นงานศิลปกรรมร่วมสมัยที่มีคุณค่าชิ้นหนึ่ง และรูปแบบประยุกต์ศิลป์ คือ นำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น ทำเป็นเสื่อ หมวก ผ้าตัดชุด เสื้อยืด กางเกง กระโปรง ผ้าม่าน ผ้าคลุมเตียง ผ้าคลุมผม ผ้าเช็ดหน้า ผ้าพันคอ กระเป๋า ปลอกหมอน ผ้าปูโต๊ะ ฯลฯ ผ้าบาติกสามารถเป็นทุกสิ่งที่เราต้องการ ขึ้นอยู่กับศิลปินจะคิดสร้างสรรค์ ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างผลงาน “สายบุรีบาติก”

“สายบุรีบาดิก” ที่ปะเสยะวอ อำเภอสายบุรี อาจเป็นน้องใหม่ในตลาดผลิตผ้าบาติกในภาคใต้ แต่ทุกคนที่มีส่วนขับเคลื่อนกิจกรรมสร้างสรรค์ ศิลปะบนผ้าขาวของลูกหลานชาวปะเสยะวอก็มีความ

มุ่งมั่นในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะชิ้นนี้ให้เป็นความภาคภูมิใจของจังหวัดปัตตานีให้จงได้ วันนี้ “สายบุรีบาดิก” กำลังรอคอยกำลังใจจากท่านที่จะได้มีโอกาสมาเยี่ยมชม

